

UMMÆLI

Myrkur yvir arabia

T.E. LAWRENCE OG UPPREISTURIN MÓTI TURKUM

Hannur Kamban

T ankin um söguna sum eitt talv, stýrt av einum loyndum meistara, sigst vera komin frá tí týska heim-spekinginum Hegel. Eitt gott dømi um eina viðgerð av hesum tema er Ibsen-sjónleikurin Kejser og Galilæer, har høvuðspersónurin Julian Apostata, rómverskur keisari árinum 360-363, jagstrar tey kristnu, men ikki veit av, at hann á henda hátt kveikir slíkan eldhuga millum tey, at kristindómurin verður tann sigrandi átrúnin. Tá ið Julian vildi forkoma kristindóminum, bjargaði hann tí nýggju læruni. Hann telvaði, men visti ikki, at hann var amboð hjá einum loyndum yvirtelvara.

Kanska kunnu vit síggja innrásina í Irak í 2003 sum eitt nútíðar dømi um hetta sama. George Bush yngri, Tony Blair og Anders Fogh Rasmussen gjørdu av at fara í hernað móti harðræðinum hjá Saddam Hussein. Teir hildu seg gróðurseta eitt fólkaræði í tí arabiska Miðeystri, men tann loyndi yvirtelvarin vildi nakað annað.

Hvat hann vildi, síggja vit, nú felagskapurin ISIS leggur veldugar víddir í Irak og Sýria undir seg við teirri avleiðing, at kristin, shia-muslimar og fólk úr smærri religiøsum bólkum í tíggju túsundatali antin verða dripin ella mugu flýggja frá húsi og heimi. Tað er tó partur av hesi sorgarsøgu, at stjórnin hjá Obama greiðliga hevur sovið í tímanum.

Fræið til ruðuleikan

Myrkur legst í hesum árum yvir tað arabiska Miðeystur. Men hvussu byrjaði henda søgan um ein í vaksandi mun dysfunctionellan heimspart. Um hetta hevur amerikanski rithøvundurin og blaðmaðurin Scott Anderson skrivað eitt stórverk, eina hugfangandi, dramatiska og sera ruddiliga frásøgn um – sum hann tekur til - “kríggj, svik, imperiala fávitska og hvussu nútíðar Miðeystur varð skapt”.

Sambært Anderson byrjaði niðurferðin í Miðeystri í 1914, sum ein avleiðing av tí bardaga, ið tá tók seg upp millum tvær samgongur – Ententuna og Alliansuna. Vit rópa henda bardaga Fyrra Heimsbardaga. Sum ivaleyst mong minnast, vóru í Ententuni Bretland, Frakland og Russland. Yvir av henni stóð Alliansan, t.e. Týskland, Eysturriki-Ungarn og Bulgaria. Men 2. november 1914 fór eitt stórríki aftrat, Tað Osmanniska Ríkið (ella Turkaland) upp í kríggið í parti við Alliansuni. Um hetta mundið var alt Miðeystur stjórnmalaliga eitt óskrivað blað, og statir sum Irak, Sýria, Jordan ella Ísrael vóru ikki til. Alt hetta økið var undir turkiskum valdi.

Men eftir at Turkaland var farið upp í bardagan, fekk tann arabiska hálvoyggin so við og við avgerandi týðning. Og tað er hetta, Arabia sum tungan á vágskáluni í eini orrustu, sum ongin kundi spáa

um, sum bókin hjá Scott Anderson viðger. Høvuðspersónur í hansara frásøgn er tann enski (upprunaliga írski) fornfrøðingurin Thomas Edward Lawrence. Hesin maður gjørdist gitin á øðrum sinni í 1962, tá filmurin Lawrence of Arabia – har Peter O’Toole hevði høvuðsleiklutin – fór sína sigursferð um heimin.

Arabarin Lawrence

Fyrr varð hildið, at Týskland íbirti Fyrra Heimsbardaga. Í dag halda søgufrøðingar, at ábyrgdin lá á fleiri herðum, m.a. eisini hjá Onglandi og Fraklandi. Eitt tykist semja vera um. Krígsførslan, hjá herovastunum í hesum og øðrum høvuðslondum, var eyðkend av ófatilgum kleyvarskapi og ófatilgari vanvirðing fyri landanna egnu hermonnum og teirra avvarðandi heima. Umframt ovurstórt mannfall (um 15 milliónir) var avleiðingin stillstøða í upp til fyra ár, eitt blóðugt og bæði líkamliga og sálarliga traumatiserandi skotgravakrígg, hvørs líðing og ræðuleikar ongin í dag megnar at ímynda sær.

Tað er í hesum sambandi, at T.E. Lawrence verður áhugaverdur. Hann dugdi arabiskt, hann kendi hvørt gil og hvønn dal mangastaðni í Norðurarabia, hann kendi sinnalag og skikkir so væl, at hann næstan var arabari. Og hann klakti so við og við eitt kollveltandi hugskot. Arabia var ikki turkiskt, men hjáland undir sultaninum í Konstantinopel. Hvat um tað eydnaðist at fylkja arabiskar stammur til uppreistur móti Turkalandi? Ein arabiskur uppreistur kundi gera av, hvør gjørdist vinnari, Ententan ella Alliansan.

Emirurin í Mekka

Lyklapersónurin í eini avtalu við arabarar var Hussein, emirur (seinni kongur), hvørs ætt hevði havt Mekka og Medina um hendur frá 10. öld. Hann var hashemittur, t.e. ættaður frá Hasim, langabba sjálvan Muhammed. Hann hevði fyra synir, m.a. Ali, Abdullah og Faisal.

Lawrence sá skjótt, at Faisal var tann føddi høvdingurin, sáttligur, mentaður, viljasterkur maður við karisma. So spjaddar og óregerligar tær arabisku ættirnar vóru, var brúk fyri einum føddum leiðara. Ein slikur var Faisal. Arbeiðið hjá Lawrence hevði við sær, at ein avtala varð gjørd millum Bretland og Hussein, fest á blað í 1915 í tí, sum verður nevnt McMahon-Hussein brævaskeftið. Vildu arabarar gera uppreistur móti Turkalandi, skuldi Bretland afturfyri tryggja teimum sitt egna, sjálvstøðuga ríki í Arabia.

Fyrri heimsbardagi var tann stóri sorgarleikurin í 20. öld, tá - sum skaldið sigur – “mót Fimbuls vetri glefsa glúpskir hundar”. Kríggið var ein vanlukka og eitt av imperialismunnar grefligastu mistøkum. Tann nýggja tøkkin margfaldaði dráp, pinslu og larmterror á ein hátt, sum herovastar ikki høvdu tað sum æt av hugflogi til at fata.

Eftir stuttari tíð stóðu mammur í hundrað túsundatali í Fraklandi, Bretlandi, Russlandi og Italia og høvdu mist sínar synir. Til hvat? Til onki! Blóðbaðini í Verdun, Somme og á Gallipoli vóru somuleiðis øll úrslit av einum strategiskum ódugnaskapi, sum søgan veit fá dømir um. Og bæði í Bretlandi og Fraklandi vildu statsmenn og herovastar hava “endurgjald” fyri eyðmýking, burturspilt virðir og farin mannalív.

Syces-Picot sáttmálin

Hvør skuldi rinda hetta endurgjald, um Ententan skuldi sigrað? Valið fall á Turkaland. Eydnaðist tað at vinna, vildu Frakland og Bretland hava rovini, og rovini vóru Arabia. Sostatt var longu í 1916 gjørd ein onnur loyniligt avtala, sum fekk navnið Sykes-Picot sáttmálin. Sambært henni skuldi Bretland fáa Irak og tað sum í dag er Jordan, og Frakland skuldi fáa Sýria. Tað franska og enska yvirvaldið skuldi tó lutvís vera ein óbeinleiðis stjórn.

Umframt tað eydnaðist tað virknum zionistum, fyrst og fremst Chaim Weizmann (sum seinni gjørdist Ísraels fyrsti forseti) við tí gitnu Balfour-kunngerðini, at

tryggja sær bretskt lyfti um eitt “heim fyri jødar” í Palestina. Trupulleikin var bara, at í Palestina búði framanundan eitt fólk - palestinar - summi teirra kristin – og at hetta var teirra land. Tað kristna Europa hevði funnið eina eleganta loysn, nevniliga at tváa sínar hendur og lata ósek í Palestina rinda prísir fyri, at tey sjálv í meira enn 19 øldir høvdu jagstrað, myrt og vanvirt jødar í Europa.

Øllum hesum hendingum og mongum øðrum greiðir Scott Anderson frá. Vit hoyra um álopið á Gallipoli, sum kostaði næstan 250.000 bretskum hermonnum lívið. Vit lesa um, hvussu turkar í hevnisssøk royndu at beina fyri tí armenska fólkinum. Ræðulig er frásøgnin um tann kvinnuliga jødiska njósarnar Sarah Aaronson, sum var tikin til fanga av turkum, illa pínd og doyði ein nøtrandi syndarligan deyða í Nazareth tann 9. oktober 1917. Søgan um, hvussu foreldrini hjá Lawrence flýddu úr Írlandi og endaðu í Oxford er merkilig og spennandi sum ein skaldsøga.

Ibn Saud og Khomeini

Men fyrst og fremst er hetta søgan um, hvussu arabarar, í fyrstuni á kamelum, seinni við nútíðar spreingivápnum, tryggjaðu Fraklandi og Onglandi sigur á Turkalandi og aftur fyri blivu sviknir. Tveir av synunum hjá Hussein gjørdust kongar, Faisal í Irak og Abdullah í tí nýggja ríkinum Jordan, men dreymurin um eitt stórarabiskt ríki var av ongum. Av somu orsök lækkaði umdømið hjá hasjemittunum, og ein nýggjur valds-harri, Ibn Saud, trein inn á pallin og legði at kalla alt Suður-Arabia, har brátt oljan fór at sprikja, undir seg.

Soleiðis gjørdi Bretland tað bragd at tryggja einum fanatiskum wahabitti, við einaræði, afturhaldi og kvinnukúgan á skránni, høvuðspartin av Arabia, eins og sama Ongland saman við USA í 1953 við einum kvetti feldi tað einasta fólkaræðið í økinum, tað hjá Mossadegh í Iran, og ruddi slóð fyri Khomeini ajatollah. Er tað at undrast á, at hesi lond nú syndrast í dysfunctionellum ruðuleika? Og teir ISIS-høvdingar, sum hevja Saurons svørð í tí nýggja Mordor í Irak og Sýria, eru teir ikki fyri ein part vesturheimsins egna verk?

T.E. Lawrence var tann romantiska hetjan, sum vakti eitt eksotiskt fólk úr dvala og gjørdist tess leiðari og strategur. Móti krígsenda var hetjuglæman nakað bliknað, og Lawrence dálkaði sínar hendur við ræðuligum gerðum, m.a. móti verjuleysum turkiskum hermonnum.

Hetja og sufkjari

Umframt tað sveik Lawrence arabararnar, og hann visti tað betur enn nakar annar. Tá ið hann tann 18. oktober 1918 varð kallaður til viðtal á Buckingham Palace, og Georg V kongur skuldi gera hann til Knight Commander of the Order of the British Empire, segði hann sáttliga við kong, at hann tók ikki av.

Støðan var óvæntað, tí tað var ongan tíð hent í kongarikisins meira enn 900 ára longu søgu, at nakar havnaði einum slíkum heiðuri. Mary drottning var rúkandi óð, men Lawrence, sum vanvirði alt snobbari, vendi sær stillisliga á og fór avstað.

Lawrence bar alt lívið djúp sálarlig arr eftir sín leiklut í Miðeystri. Hann fekk tó skrivað eina bók – Vísdomsins sjey súlur. Tey seinastu árinu búði hann í einingi í einum stað, sum rópast Clouds Hill. Tann 13. mai 1935 kom hann heim á motorsúkklu, eftir at hava sent eitt fjarrit. Hinumegin frá á tí smala vegnum komu tveir dreingir á súkklu. Hann royndi at skáka undan, men misti tamarhaldið á síni motorsúkklu og slongdist av henni, so høvðið brast í asfaltið. Hann lá í óviti í seks dagar og andaðist á Bovington Camp sjúkrahúsi 19. mai 1935. Hann var 46 ár.

Scott Anderson: Lawrence In Arabia. Forlagið Doubleday. \$28.95.

